

УДК 343.292

<http://doi.org/10.5281/zenodo.400395>

© Гагун А.А., 2016

А.А. Гагун

ПОМИЛУВАННЯ ЯК ІНСТИТУТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: ЙОГО ЗМІСТ ТА ХАРАКТЕРНІ ОЗНАКИ

Анотація. В даній статті досліджуються питання, пов'язані з визначенням сутності та правової природи помилування. Проаналізовано основні теоретичні підходи вчених щодо визначення цього правового інституту. Визначено характерні ознаки помилування, які відрізняють його від інших правових інститутів звільнення від покарання та його відбування.

Ключові слова: звільнення від покарання, принцип гуманізму, пом'якшення покарання, помилування, акт Президента про помилування.

Аннотация. В данной статье исследуются вопросы, связанные с определением сущности и правовой природы помилования. Проанализированы основные теоретические подходы ученых относительно определения этого правового института. Определены характерные признаки помилования, которые отличают его от других правовых институтов освобождения от наказания и его отбывания.

Ключевые слова: освобождение от наказания, принцип гуманизма, смягчение наказания, помилование, акт Президента о помиловании.

Annotation. This article examines the issues related to the definition of the nature and the legal nature of the pardon. It analyzed the main theoretical approaches of the scientists on the definition of this legal institution. The characteristic signs of clemency, that differentiate it from other legal institutions release the punishment and serving

Key words: exemption from punishment, the principle of humanism, commutation of sentence, pardon, the President of the act of clemency.

Постановка проблеми. Україна сьогодні переживає складні часи і знаходиться на стадії соціальної трансформації, яка суттєво змінила суспільство, його структуру та ієрархію цінностей. На превеликий жаль, сучасний етап розвитку України характеризується високим рівнем злочинності, яка викликає глибоку стурбованість у суспільстві як масштабами зростання, так і виникненням нових, особливо жорстоких і нелюдських способів вчинення злочинів, підвищення організованості та матеріального забезпечення злочинних угруповань тощо.

В таких надзвичайно складних умовах завдання боротьби зі злочинністю є одним із пріоритетних напрямків державної політики. Державна політика у сфері кримінального права в першу чергу направлена на те, щоб кожна людина, яка вчинила злочин, була притягнута до кримінальної відповідальності і понесла законне і справедливе покарання. Але загальновідомо, що застосуванням тільки каральних заходів досягти бажаних результатів у процесі боротьби зі злочинністю вкрай важко, тому застосовуючи державно-правовий механізм притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочин, та призначення відповідного покарання, держава залишає за собою право за наявності певних обставин застосовувати заходи, які направлені на пом'якшення кримінально-правового впливу. Таке положення викликано тим, що поряд з основними принципами кримінального права, такими як законність, справедливість, невідворотність покарання, знаходить місце реалізація не менш важливого принципу – принципу гуманізму.

Проявом останнього є нормативне закріплення в кримінальному законодавстві інституту звільнення від покарання та його відбування, що міститься у розділі XII Кримінального кодексу України 2001 року. В умовах сьогодення питання про звільнення осіб, які вчинили злочини, від покарання та його відбування викликає певну настороженість у суспільстві, породжує жваві дискусії серед науковців. Серед обставин звільнення від покарання та його відбування найбільш складним і мало дослідженим є інститут помилування. Незважаючи на те, що інститут помилування має глибокі історичні корені, дискусії щодо його сутності, правової природи, ролі і призначення продовжуються і зараз.

Аналіз актуальних досліджень. Дослідженням інституту помилування серед науковців приділялося багато уваги. Зокрема це питання у своїх роботах розглядали Ю.В. Баулін, І.Г. Богатирьов, В.А. Бадира, Т.А. Денисова, С.І. Комарицький, В.В. Комаров, О.М. Костенко, О.М. Литвак, В.Т. Маляренко, А.А. Музика, М.І. Панов, А.Х. Степанюк, В.В. Сташис, В.М. Трубников, С.М. Школа та інші.

Незважаючи на значний внесок вчених-правознавців у дослідженні інституту помилування, необхідно зазначити, що ряд аспектів вказаної проблематики залишаються не повністю з'ясованими. В роботах багатьох авторів знайшли відображення лише деякі аспекти правової природи та характерних ознак помилування як самостійного кримінально-правового інституту. До сьогодні у кримінальному кодексі відсутнє законодавче визна-

чення помилування, існують питання щодо нормативного регулювання самої процедури здійснення помилування, таке положення породжує певні труднощі у практиці застосування помилування і в цілому визначає актуальність даної проблематики.

Метою статті є ґрунтовний аналіз сутності та правової природи помилування, його характерних ознак.

Викладення основного матеріалу. У Загальній частині Кримінального кодексу України виокремлено самостійний розділ XXII «Звільнення від покарання та його відбування», що містить 14 статей (ст. 74-87). Як наголошують вчені, у даному розділі міститься п'ять самостійних кримінально-правових інститутів:

- 1) звільнення від покарання;
- 2) звільнення від відбування покарання;
- 3) звільнення від подальшого відбування покарання;
- 4) заміна покарання більш м'яким;
- 5) пом'якшення покарання [1, с. 121].

Серед цих кримінально-правових інститутів окреме місце займає помилування.

Відповідно до ст. 87 Кримінального кодексу України помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи. Актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у вигляді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк, не менше двадцяти п'яти років.

Особи, засуджені за вчинення корупційних злочинів, можуть бути звільнені від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 Кримінального кодексу України [2].

21 квітня 2015 року Президент України підписав Указ № 223/2015 «Про ПОЛОЖЕННЯ про порядок здійснення помилування», згідно з яким втратив чинність Указ Президента України від 16 вересня 2010 року № 902 «Про Положення про порядок здійснення помилування».

Відповідно до вказаного Указу помилування засуджених здійснюється у вигляді:

- заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років;
- повного або часткового звільнення від основного і додаткового покарань [3].

В даному положенні визначається порядок реалізації Президентом України своїх конституційних повноважень щодо здійснення помилування, передбачених пунктом 27 частини першої статті 106 Конституції України.

Отже, помилування як правовий інститут має складну нормативну основу. З одного боку це конституційні норми, які визначають повноваження глави держави в даній сфері, з іншого – чинний Кримінальний кодекс України, який закріплює помилування як самостійний кримінально-правовий інститут. Але аналізуючи зміст вказаного положення, а також статтю 87 Кримінального кодексу України, можна констатувати, що окрім того, що в них відсутнє чітке законодавче визначення помилування, вони суттєво відрізняються навіть за змістовним навантаженням. Серед науковців, які займалися дослідженням даної проблематики також не досягнуто єдності поглядів як щодо самого визначення помилування, так і щодо характерних його ознак.

Етимологічне значення помилування, згідно зі словником української мови, це – простити кому-небудь провину, виявити поблажливість до когось. Виявити жалість, милосердя до кого-небудь [4, с. 119].

У словнику термінів за редакцією В.Г. Гончаренка помилування – це спеціальний вид звільнення від покарання індивідуально визначеної особи, засудженої за вчинення злочину, що здійснюється на підставі відповідного правового акта [5, с. 231].

Ю.С. Шемшученко трактує помилування як правовий акт найвищого органу державної влади (глави держави), за яким конкретна особа звільняється від відбування покарання, або це покарання пом'якшується [6, с. 654].

У Науково-практичному коментарі до Кримінального кодексу України помилування визначається, як індивідуальне державно-владне веління у формі пробачення особі, яка вчинила злочин будь-якої тяжкості. На відміну від амністії акт помилування не розрахований на невизначену кількість випадків використання і є персоніфікованим актом одноразового застосування права щодо конкретної особи або групи осіб, індивідуально зазначених в Указі Президента України [7, с. 185].

На думку О.А. Чепелюк, «помилування – це акт гуманізму та милосердя з боку держави щодо конкретно визначеної особи (групи осіб), яка вчинила злочин (злочини), що застосовується на підставі виданого Президентом України Указу про помилування та здійснюється у вигляді заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання, заміни

покарання або не відбутої його частини більш м'яким покаранням» [8, с. 12]. Окрім цього, дослідниця вважає, що сам порядок, механізм та процедура здійснення помилування повинні визначатися нормами окремого закону. З огляду на це вона пропонує прийняти законопроект «Про порядок здійснення помилування», який повинен урегулювати основні засади здійснення помилування Президентом України на законодавчому рівні.

С.М. Школа зазначає, що помилування – це спеціальний вид звільнення від покарання (повне або часткове) індивідуально визначеної особи, засудженої за вчинення злочину, що здійснюється на підставі відповідного акта (указу про помилування), прийнятого Президентом України. Він також наголошує на необхідності врегулювання соціальних відносин, пов'язаних із здійсненням помилування, спеціальним законом, оскільки відповідно до п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України діяння, які є злочинними, визначаються виключно законами нашої держави, а тому і звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання як елементи однієї системи повинні регулюватись законами [9, с. 14].

В.Г. Гончаренко взагалі вважає, що інститут помилування принципово підлягає скасуванню як прояв образливої для людської гідності феодально-монархічної необмеженої влади, що грубо порушує закріплений Конституцією поділ функцій влади і нехтує принципами демократичного судочинства, перешкоджає утвердженню дійсно персонального і гласного обґрунтованого безпосереднього звільнення від покарання з урахуванням інтересів засудженого, потерпілого і суспільства в цілому в межах здійснення справедливого правосуддя як неперехідної цінності світового цивілізованого співтовариства [10, с. 46].

Щодо скасування інституту помилування ми вважаємо, що в надзвичайно складних умовах реформування правоохоронної системи в цілому і судової зокрема, дане питання є не на часі. Аналізуючи точки зору інших вчених-правознавців щодо правової природи та змісту інституту помилування, можна констатувати, що більшість із них схиляються до того, що помилування є однією із найбільш гуманних підстав звільнення від покарання та його відбування, так як може застосовуватися до осіб, які вчинили злочини будь-якого ступеня тяжкості, і строки його застосування законодавчо не обмежені. Помилування є самостійним кримінально-правовим інститутом, що має ряд характерних особливостей.

По-перше, на відміну від інших правових інститутів звільнення від покарання та його відбування, які застосовуються виключно судовими

органами, здійснення процедури помилування є виключною компетенцією Президента, яка закріплена на конституційному рівні, і тільки Президент, як глава держави, гарант Конституції, гарант прав і свобод людини і громадянина має право своїм указом вирішувати питання стосовно звільнення від покарання конкретно визначеної особи або осіб.

По-друге, помилування є самостійним кримінально-правовим інститутом, за допомогою якого Президент може застосовувати різні форми пом'якшення положення особи, до якої застосовується помилування: заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; повного або часткового звільнення від основного і додаткового покарань.

Помилування може здійснюватися тільки за наявності обвинувального вироку суду, який набрав законної сили. Акт про помилування має разовий характер. Він застосовується тільки відносно конкретно визначеної особи і безпосередньо стосується покарання, яке призначене вироком суду за певне злочинне діяння. Указ президента не може стосуватися інших осіб, які засуджені за аналогічні злочини. Акт Президента про помилування не вносить ніяких змін до вироку суду і не ставить під сумнів його законність, обґрунтованість та справедливість.

Висновки. Аналізуючи вищевикладене, можна констатувати, що помилування – це спеціальний вид звільнення від покарання індивідуально визначеної особи, засудженої за вчинення злочину, що здійснюється на підставі відповідного правового акта Президента України. Помилування – це невід'ємне право людини на прощення, акт милосердя з боку держави в особі Президента.

Акт Президента про помилування не може розглядатися як засіб ревізії і корегування судового рішення. Він звернений тільки відносно конкретно визначеної особи засудженого і ніяким чином не ставить під сумнів самостійність та незалежність судової влади в питаннях постановлення вироку.

Помилування за змістом полягає у заміні довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; повному або частковому звільненні від відбування як основного, так і додаткового покарання.

Застосування інституту помилування повинно здійснюватися з особливою обережністю і тільки за наявності очевидних обставин, що свідчать про можливість застосування цієї виключної міри милосердя, гуманності і довіри до певної особи.

Сам порядок, механізм та процедура здійснення помилування потребують більш детального нормативного регулювання. Необхідно на законодавчому рівні закріпити чітке визначення помилування, коло суб'єктів, які беруть участь у вирішенні питання про помилування, чітко визначити саму процедуру помилування, а також процедуру контролю за виконанням указів Президента України про помилування. Це надто складне питання, і тому воно потребує подальшого ґрунтовного дослідження й аналізу помилування як самостійного правового інституту звільнення від покарання та його відбування в цілому з метою підвищення ефективності його функціонування.

Література

1. Красницький І.В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / І.В. Красницький. – Л., 2005. – 220 с.;
2. Кримінальний кодекс України: Чинне законодавство зі змінами та допов. / Україна. Закони. – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 174 с.;
3. Офіційний вісник України від 05.05.2015. – 2015 р., № 33, стор. 13, стаття 960.;
4. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. 8. – С. 119.;
5. Правознавство: словник термінів / За редакцією В.Г. Гончаренка. – К.: Юрисконсульт, КНТ, 2007. – 636 с.;
6. Юридична енциклопедія: у 6 т. / Ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енциклопедія, 2003. – Т. 5: П-С. – 2003. – 736 с.;
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України; 3-є вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2003. – 1056 с.;
8. Чепелюк О.В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): автореф. дис ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.В. Чепелюк. – Київ: Б.в., 2009. – 16 с.;
9. Школа С.М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С.М. Школа. – К., 2004. – 20 с.;
10. Гончаренко В.Г. Правовий статус і процесуальні аспекти інституту помилування / В.Г. Гончаренко // Вибране. – 2011. – С. 45–49.